https://hgj.imamreza.ac.ir

Journal of Greater Khorasan Handicrafts

Vol. 3, No. 11, 2025

Received 02 Sep 2025 | Revised 11 Oct 2025 | Accepted 04 Nov 2025 | Published 16 Dec 2025

ISSN (Online): 2717-1671 ISSN (Print): 2251-6131

Research Article

Analysis of the Visual Characteristics of the Decorative Kufic Script in Quranic Booklet No. 3248 of Astan Quds Razavi Based on the Volov Classification

Leila Saboorinia [a], **Alireza Khajeh Ahmad Attari** [b]*, **Mahdi Sahragard** [c], **Iman Zakariaee Kermani** [d]

a. M.A. Graduate in Islamic Art, Department of Islamic Art, Faculty of Handicrafts, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran. (leilasaboori58@gmail.com)

b. Associate Professor, Department of Handicrafts, Faculty of Handicrafts, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran. (a.attari@aui.ac.ir)

c. Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Islamic Azad University, Mashhad Branch, Mashhad, Iran. (md.sahragard@gmail.com)

d. Associate Professor, Department of Carpet, Faculty of Handicrafts, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran. (I.zakariaee@aui.ac.ir)

Keywords

Decorative Kufic script; Quran Manuscript No. 3248 of Astan Quds Razavi; ascenders; horizontal elongations; oblique letters; descender letters; rounded letters

Citation

Saboorinia, L., Khajeh Ahmad Attari, R., Sahragard, M., & Zakariaee Kermani, I . (2025). Analysis of the Visual Characteristics of the Decorative Kufic Script in Quranic Booklet No. 3248 of Astan Quds Razavi Based on the Volov Classification. *Greater Khorasan Handicrafts*, 3(11), 39-54.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

Decorative Kufic script is one of the most visually distinguished forms of Islamic calligraphy. Due to its decorative features, it has provided extensive opportunities for the development and creation of a vast array of diverse and innovative works. Because of the complexities of its lettering and ornamentation, this script is often difficult to read and was therefore primarily employed in the surah headings and opening verses of the Quran. Thus, it can be said that Decorative Kufic reflects the cultural and spiritual values of both Iran and the Islamic world. Accordingly, this descriptive-analytical study aims to precisely analyze and elucidate the visual characteristics and structural features of the Kufic script employed in Quranic Manuscript No. 3248 of the Astan Quds Razavi Quran collection; it seeks to explain the attributes of the letterforms, the overall composition, and the nature of the ornamentation in this valuable work. To this end, data was gathered through library research, utilizing books and online sources, and by compiling notes from the referenced materials. Research findings indicate that the work's calligraphic structure—characterized by a visual rhythm, symmetrical arrangements, tight V-shaped junctions, spurs on certain letters, short horizontal elongations along the baseline, and both connected and detached ornamental elements—culminates in a simple, cohesive square composition reminiscent of the arrangement of early Kufic inscriptions. Owing to the restrained use of ornamentation, this manuscript is among the few examples entirely written in Decorative Kufic script.

DOI: https://doi.org/10.22034/hgj.2026.580107.1063

OPEN ACCESS

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_245434.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors

Introduction

Islam is a theology-centered religion, and for Muslims, the Quran is the miracle of this faith and the divine word. Therefore, preserving and honoring this divine miracle has always been of great importance to Muslims. Kufic is the earliest script in which the Quran was transcribed. Throughout history, Muslims have developed various styles for transcribing the Word of God, one of the most exquisite of which is known as "Decorative Kufic." In this style, the script is integrated with floral motifs and geometric decorations; the artist utilizes principles of drawing and painting to achieve order, symmetry, and the filling of background spaces. In general, Decorative Kufic possesses complex and unique ornamental characteristics and enjoys high visual aesthetics. Therefore, the study of Decorative Kufic is essential, as it highlights the intersection of art and spirituality in Islamic culture. Based on this, Manuscript No. 3248 in the Astan Quds Razavi Library serves as a notable example of Decorative Kufic transcription. Consequently, the primary objective of this research is to analyze and explain the visual characteristics and identify the structural features of the Decorative Kufic script in this specific Quranic manuscript, as this provides a pathway for applying this script to contemporary art and industry. Accordingly, this study aims, through a precise analysis of the form, composition, and decorative elements of this manuscript, to answer this question: What are the visual characteristics of the Decorative Kufic script in Manuscript No. 3248 of Astan Quds Razavi, and what principles of composition and calligraphic arrangement are employed? In this regard, to categorize the letters and ensure calligraphic cohesion, the classification table and letter arrangement from Volov's article have been utilized.

Materials and Methods

Given the central theme, research questions, and objectives, this study employs a descriptive and analytical method. Data collection was conducted through documentary and library research, as well as authoritative websites. Furthermore, the rendering and drawing of letterforms were performed using Adobe Illustrator and Photoshop. It is noteworthy that the statistical population of this research consists of a single Quranic manuscript (No. 3248) held in the Astan Quds Razavi Museum. The analysis and classification of letters in the current study are based on the letter table derived from Lisa Volov's article.

Discussion and Findings

Quranic Manuscript No. 3248 is located in the Astan Quds Razavi Library; however, the arrangement of its text does not follow the conventional order of Quranic Surahs. For instance, Surah Al-An'am begins immediately after Surah Al-Fatiha, followed by Surah Fatir, and later, verses from Surah Al-Baqarah are included. The scribe, Ali ibn Muhammad ibn Warraq, transcribed this work in 592 AH. The manuscript consists of 62 folios in a square format (khishti), measuring 16 cm in width and 19 cm in length. Each folio contains 9 lines, with a writing area of 10 by 11 cm, transcribed on henna-colored Samarkand paper using black ink. The manuscript is written in Kufic script with a pen nib width ranging from 1.3 to 1.5 mm. It is worth mentioning that according to the specifications in the Astan Quds Library, the calligraphy is rated as "excellent" (khush) and the work is categorized as "precious" (nafis).

Visually, Manuscript No. 3248 exhibits a consistent handwriting with nearly uniform thickness. Compared to other works in this field, the script of this work does not feature excessive decorative elements; rather, the principles applied in its transcription align with the standards of decorative epigraphy. In most instances, the calligrapher has attempted to utilize the full potential of the script's strengths and weaknesses.

A noteworthy point in the inscription of Surah Al-Hamd and the overall composition of this work is the intentional placement of the letters *Alif*, *Lam*, and the letter Bāʾ in the phrase Bismillāh at the beginning of the line, in addition to the aforementioned reasons. Furthermore, the letterforms feature elliptical dots, and certain letters, such as *Sin*, are written with three dots placed beneath the letter in this Quran. Although some details, such as the dots, might seem insignificant in the overall work, the specific presence of these dots—particularly in the letter *Sin* with three dots below its primary form—alongside the *mahmiz* (diacritics) and V-shaped

connections, contributes significantly to achieving visual balance and compositional harmony within the square-based structure characteristic of early Kufic scripts.

Conclusions

The results derived from the analysis of Quranic Manuscript No. 3248 of the Astan Quds Razavi library demonstrate that, despite its simplicity, this work possesses a high degree of precision, delicacy, and innovation in letter design and composition. Features such as short ascenders, subtle *mahmiz* (notches), compact connections, and even the elliptical form of the letter dots contribute to an overall square-shaped composition. This is achieved through a unique writing system developed by the scribe for this specific Quran. The simple decorations using specific colors, and the use of floral motifs with somewhat irregular and organic shapes in the surah headings and *abrak* (cloud-like decorations), are among the distinctive characteristics that differentiate this work from other decorative Kufic manuscripts. It is noteworthy that the style of these decorations indicates the climatic and cultural influences of the Transoxiana (*Ma Wara' al-Nahr*) region.

From a historical and comparative perspective, it can be concluded that this Quran represents a stage of evolution in the Decorative Kufic script. In this stage, the script has moved away from the simplicity of early Kufic toward abstraction, symmetrization, and order, while simultaneously presenting a new and simplified innovation crafted by the calligrapher in response to the prevailing conditions of his era.

/https://hgj.imamreza.ac.ir

هنرهای صناعی خراسان بزرگ

دوره ۳، شماره ۱۱، پاییز ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا چاپی: ۶۱۳۱-۲۲۵۱ شاپا الکترونیکی: ۱۶۷۱-۲۷۱۷

مقاله پژوهشی

تحلیل ویژگی‌های بصری قلم کوفی تزئینی در جزوهٔ قرآنی با شمارهٔ ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی بر اساس دسته‌بندی ولوو[۱]

لیلا صبوری‌نیا [الف]، علی‌رضا خواجه‌احمدعطاری [ب]*، مهدی صحراگرد [پ]، ایمان زکریایی کرمانی [ت]

الف) دانش‌آموختهٔ کارشناسی ارشد هنر اسلامی، گروه هنر اسلامی، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. (leilasaboori58@gmail.com)

ب) دانشیار گروه صنایع دستی، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. (a.attari@aui.ac.ir)

پ) استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران. (md.sahragard@gmail.com)

ت) دانشیار گروه فرش، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، ایران. (I.zakariaee@aui.ac.ir)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۲۵

شماره صفحات: ۳۹-۵۴

واژگان کلیدی

قلم کوفی تزئینی، قرآن ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی، افراشته‌ها، کشیدگی‌های افقی، حروف مورب، حروف زیرین، حروف مدور

استناد به مقاله

صبوری‌نیا ، ل؛ خواجه‌احمد عطاری، ع ر؛ صحراگرد، م؛ و زکریایی کرمانی، ا. (۱۴۰۴). تحلیل ویژگی‌های بصری قلم کوفی تزئینی در جزوهٔ قرآنی با شمارهٔ ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی بر اساس دسته‌بندی ولوو. *هنرهای صناعی خراسان بزرگ*، ۳(۱۱)، ۳۹-۵۴.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

چکیده

یکی از اقلام خوش‌نویسی که از لحاظ بصری در جایگاه ارزنده‌ای قرار دارد، قلم کوفی تزئینی می‌باشد که به‌واسطهٔ تزئینات خود، قابلیت گسترش و ابداع آثار متنوع و بی‌شماری را داشته است. این قلم به دلیل ابداعات متعدد در نوشتار و تزئینات، خوانشی دشوار داشته و بیشتر در سرسوره‌ها و آیات افتتاحیه کتابت می‌شد. بنابراین، می‌توان بیان داشت که «کوفی تزئینی» بازتاب‌دهندهٔ ارزش‌های فرهنگی و معنوی ایران و اسلام است. از این‌رو، پژوهش توصیفی-تحلیلی حاضر با هدف تحلیل و تبیین دقیق ویژگی‌های بصری و ساختار قلم کوفی در جزوهٔ ۳۲۴۸ قرآن آستان قدس رضوی، سعی بر تبیین ویژگی‌های حروف، ترکیب‌بندی کلی و چگونگی نوع تزئینات این اثر ارزشمند داشته است. در این راستا، به گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای با استفاده از کتاب‌ها، منابع اینترنتی و فیش‌برداری از منابع مذکور پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ساختار نوشتاری اثر مبتنی بر ایجاد ریتم بصری، قرینه‌سازی‌های متقارن، اتصالات فشردهٔ V شکل، وجود مهمیزها در برخی از حروف، کشیدگی‌های کوتاه روی خط کرسی و همچنین تزئینات متصل و منفصل از حروف، در مجموع به خلق اثری ساده و منسجم در قالب مربع انجامیده است که بی‌شباهت به ترکیب‌بندی کوفی‌های اولیه نیست. این اثر، جزء معدود آثاری می‌باشد که به دلیل سادگی در تزئینات، به‌طور کامل با کوفی تزئینی کتابت شده است.

DOI: https://doi.org/10.22034/hgj.2026.580107.1063

OPEN ACCESS

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_245434.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

۱- مقالهٔ حاضر برگرفته از پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد نویسندهٔ اول با عنوان تحلیل ویژگی‌های تزئینات حروف کوفی تزئینی در عرصه کتابت قرآن (نمونه موردی: سه قرآن قرن ۴ تا ۷ ه.ق) می‌باشد که به راهنمایی دکتر علی‌رضا خواجه احمد عطاری و دکتر مهدی صحراگرد و مشاورهٔ دکتر ایمان زکریایی کرمانی در دانشگاه هنر اصفهان به انجام رسیده است.

*نویسنده مسئول مکاتبات

مقدمه

اسلام دینی کلام‌محور است و قرآن از نظر مسلمانان معجزهٔ این دین و کلام الهی به شمار می‌رود؛ به همین منظور، حفظ و شکوه این معجزه برای مسلمانان همواره اهمیت داشته و دارد. هنر خوش‌نویسی، هنری است که بر پایهٔ اسلام و کلام الهی شکل گرفته و کوفی نخستین خطی می‌باشد که قرآن با آن نگارش شده است (Pakbaz, 2002)؛ از این‌رو، از میان هنرها در اسلام، هنر خطاطی، تذهیب و شعر از همه مهم‌تر بوده که نزدیک‌ترین کلام به کلام وحی است و با قرآن مجید تناسب دارد. رسول خدا(ص) در حدیثی فرمود: «هر کس بسم‌الله را زیبا کتابت کند، موهبت و برکت بی‌شماری یابد یا به بهشت وارد شود» (Zain al-Din al-Masraf, 2014). با این دیدگاه، مسلمانان در طول تاریخ سبک‌های متعددی برای کتابت کلام خدا ابداع کرده‌اند که یکی از فاخرترین این سبک‌ها «کوفی تزئینی» نام گرفته است. این سبک که زیرمجموعهٔ کوفی شرقی است، بر زیبایی کلمهٔ نوشتاری تأکید دارد. خط کوفی تزئینی مزین به اشکال هندسی و گیاهی است و اغلب در تزئینات معماری، ظروف و یا نسخ خطی، خاصه در افتتاحیه و سرسوره‌ها، استفاده می‌شود. در این سبک، نوشتار در میان شاخه‌ها، گل‌ها و تزئینات هندسی پنهان شده و هنرمند برای نظم و ترتیب، قرینه‌سازی و پر کردن زمینه، متوسل به رسم و نقاشی شده است. این خط اغلب پیچیده و در خوانش دشوارخوان است، زیرا در آن تصرفات و ابداعات فراوان صورت گرفته است (Fazaeli, 2022).

به‌طور کلی می‌توان گفت سبک کوفی تزئینی از نظر نوشتاری دارای تزئینات خاص و پیچیده‌ای است و از زیبایی‌های بصری بالایی برخوردار است. این سبک بیشتر خطی است که خود مزین به عناصر تزئینی باشد؛ یعنی از هیئت سادهٔ خود خارج شده و علاوه بر کتابت، نقوشی از گیاهان یا اشکال هندسی و غیره را نیز نشان می‌دهد (Asgari., & Chareie, 2021). کوفی تزئینی نه‌تنها به یک هدف زیبایی‌شناختی خدمت می‌کند، بلکه بازتاب‌دهندهٔ ارزش‌های فرهنگی و معنوی اسلام نیز هست. از این‌رو، پرداختن به این مقوله مهم است، زیرا تقاطع هنر و معنویت را در فرهنگ اسلامی برجسته می‌کند. این شکل هنری به‌عنوان پلی میان گذشته و حال عمل می‌کند؛ این قلم نه‌تنها زیبایی فرهنگ اسلامی را حفظ می‌کند، بلکه راهگشای هنرمندان معاصر برای کشف و نوآوری در چارچوب هنرهای سنتی اسلامی است. به همین منظور، شناخت عمیق‌تری از این سبک ضروری است. جزوهٔ ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی نمونه‌ای درخور توجه از کتابت به سبک کوفی تزئینی است که با وجود ویژگی‌های منحصربه‌فرد، تاکنون مورد پژوهش مستقل و تحلیلی قرار نگرفته است. از این‌رو، مسئله اصلی این پژوهش بررسی، تحلیل و تبیین ویژگی‌های بصری و شناخت ساختار قلم کوفی تزئینی در این قرآن خاص است؛ چرا که می‌تواند راهی برای استفاده و کاربردی‌کردن این قلم در هنر و صنعت امروز باشد. بنابراین، پژوهش حاضر تلاش دارد با تحلیل دقیق فرم، ترکیب‌بندی و عناصر تزئینی این نسخه، پاسخی برای این پرسش بیابد که ویژگی‌های بصری خط کوفی تزئینی در جزوهٔ ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی چیست و چه اصولی در ترکیب‌بندی و آرایش نوشتاری آن به‌کار رفته است؛ در این راستا، پژوهش برای دسته‌بندی حروف و انسجام نوشتار، از جدول و چیدمان حروف بر اساس مقالهٔ ولوو بهره گرفته است.

پیشینه

تزئین و ساختار بصری حروف خط کوفی در کتیبهٔ نقاشی مقبره ارسلان جاذب، نوشتهٔ زابلی‌زاده و همکاران، عنوان تحقیقی است که به استخراج حروف و تجزیهٔ فرم و ساختار نوشتاری کتیبه‌ها پرداخته و حاصل آن تحلیل مفصل از حروف و ارائهٔ جدولی از کلیهٔ حروف الفبایی و تزئینات کتیبه‌ها است (Zabolizadeh Ghazanfar Abadi., & Sheikhi, 2022). خزاعی‌مسک و همکاران در پژوهش خود با عنوان *فرم حروف در کتیبه‌های سنگی بنی‌حسنویه (۳۳۰-۴۰۵ هـ. ق)*، با محور قرار دادن کتیبه‌های سنگی برجای‌مانده، سعی در بررسی قلم کتیبه‌های این دوره داشته‌اند و در این راستا به شناخت ویژگی‌های فرم‌های نوشتاری و الحاقات تزئینی کتیبه‌های مذکور پرداخته‌اند و افزون بر آن، دورهٔ بنی‌حسنویه و کتیبه‌های سنگی آن مشتمل بر شش کتیبهٔ سنگی در غرب کشور را نیز به صورت کامل معرفی نموده‌اند (Khazaei Musk., & et al 2023). عسگری و چارئی نیز در تحقیقی

تحت‌عنوان *مطالعهٔ تطبیقی ساختار تزئینات کتیبهٔ خط کوفی مورق مسجد جامع و مسجد حیدریه قزوین*، به شناسایی، استخراج، طبقه‌بندی، تحلیل و تطبیق حروف کتیبه‌های دو مسجد نمونهٔ آماری خود پرداخته‌اند (Asgari., & Chareie, 2021). پژوهش *سطر مستور*، نوشتهٔ صحراگرد نیز، عنوان کتابی جامع در خصوص طبقه‌بندی و سبک‌شناسی کوفی شرقی است که دارای تصاویری ارزنده از برخی قرآن‌های موزهٔ آستان قدس رضوی می‌باشد همچنین مکی‌نژاد در تحقیقی با عنوان *ساختار ویژگی کتیبه‌های کوفی تزئینی (گل‌دار، گره‌دار) در دورهٔ سلجوقی و ایلخانی*، به تاریخ کتیبه و کتیبه‌نگاری و جایگاه آن در معماری دورهٔ اسلامی پرداخته است. وی در ادامه، قلم کوفی را طبقه‌بندی نموده و دربارهٔ هر یک از نظام‌های نوشتاری، هندسی و گیاهی کوفی تزئینی بحث نموده است. همچنین با ارائه نمونه‌های فاخر از معماری دوره‌های مذکور، به بیان قابلیت‌های متنوع کتیبه‌های کوفی تزئینی در دورهٔ سلجوقی و ایلخانی در معماری ایران پرداخته است (Makinejad, 2018). تندرو و خزائی نیز در پژوهشی با عنوان *مطالعهٔ تطبیقی و طراحی و ساختار تزئینی کتیبه‌های کوفی آثار دورهٔ آل‌بویه*، به آنالیز و جداسازی کتیبه‌ها پرداخته‌اند و عناصر تزئینی و جایگاه هر یک را در کل اثر مشخص کرده‌اند. سپس به تحلیل نوشتار کتیبه‌ها پرداخته و مضامین هر یک را آشکار ساخته‌اند. در ادامه نیز، با ارائهٔ جداولی، مفردات هر کتیبه را جدا نموده و با یکدیگر مقایسه کرده‌اند که حاصل این تطبیق، جدولی است که نمونه‌های آماری را از نظر مضمون و ساختار حروف در کتیبه‌ها مورد سنجش قرار داده است (Tondaro & Khazaei., 2022). در تحقیقی دیگر تحت‌عنوان *معرفی و بررسی ویژگی‌های تزئینی محراب گچ‌بری مسجد جامع ساوه در موزهٔ چهارفصل اراک*، تقوی‌نژاد در آغاز به تعاریف مختلف محراب پرداخته و جایگاه آن را در مساجد توضیح داده است. سپس به نقش و اقلام خطی به‌کاررفته، همچنین مواد و مصالح محراب‌ها در دوران اسلامی اشاره نموده و نمونه‌هایی از محراب‌های دورهٔ سلجوقی را معرفی کرده است. در ادامه، محراب مسجد جامع ساوه را مورد بررسی قرار داده و پیش از ورود به تحلیل، اطلاعات تاریخی و جغرافیایی مسجد را ارائه نموده و به مشخص کردن محل دقیق محراب پرداخته، زیرا این محراب به موزهٔ چهارفصل اراک منتقل شده است. پژوهشگر در ادامه به توصیف محراب و تزئینات آن شامل نقوش و نوشتار مزین به قلم‌های کوفی تزئینی و نسخ پرداخته و تمامی آرایه‌های گیاهی، هندسی و اقلام خطی را به‌صورت جزءبه‌جزء بررسی کرده است (Taghavi Nejad., & Bahareh. 2018). زابلی‌زاده و غضنفرآبادی نیز در پژوهش خود با عنوان *بررسی خط کوفی روی پارچه‌های دورهٔ اسلامی*، ابتدا به طبقه‌بندی قلم کوفی پرداخته‌اند و سپس، جایگاه آن را در آثار و صنایع هنر اسلامی ارزیابی نموده‌اند. همچنین کاربردهای این قلم در صنایع -به‌ویژه پارچه‌بافی- را مورد توجه قرار داده و تاریخ صنعت پارچه‌بافی و نقوش آن در ایران از دوران باستان -به‌ویژه دورهٔ ساسانی تا صفویه- را مورد بررسی قرار داده‌اند (Zabolizadeh Ghazanfar Abadi., & Sheikhi, 2022).

بنابر بررسی‌های صورت‌گرفته در پژوهش‌های پیشین، پژوهش حاضر بر آن است تا ویژگی‌های بصری و نوع ترکیب‌بندی خط کوفی تزئینی در قرآن شمارهٔ ۳۲۴۸ موجود در موزهٔ آستان قدس رضوی را بررسی کند. وجه تمایز این تحقیق با سایر پژوهش‌ها، تمرکز بر حروف تزئینی و مفرداتی است که به‌تنهایی یا در ترکیب با حروف دیگر از منظر زیبایی‌شناسی خط، مورد توجه قرار می‌گیرند.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر، با توجه به محوریت موضوع، پرسش‌های مطروحه و اهداف مورد نظر، روش بررسی و ابزار تحقیق به‌کارگرفته‌شده مشتمل بر روش‌های توصیفی-تحلیلی می‌باشد؛ گردآوری اطلاعات با بهره‌گیری از اسناد، کتابخانه‌ها و سایت‌های معتبر اینترنتی انجام گرفته است. تصاویر حروف نیز، با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای ایلوستریتور و فتوشاپ[1] تهیه و ترسیم شده است. شایان ذکر می‌باشد که جامعهٔ آماری پژوهش شامل یک جزوهٔ قرآنی با شمارهٔ ۳۲۴۸ در موزهٔ آستان قدس رضوی است. همچنین تحلیل و

1 -Adobe photoshop -Adobe Illstaetor

طبقه‌بندی حروف بر اساس جدول حروف برگرفته از مقالهٔ لیزا ولوو انجام شده است.

مبانی نظری

ولوو در مقالهٔ خود به ارائهٔ جدولی پنج‌ردیفه پرداخته که بر اساس آن، کل الفبا دربر گرفته می‌شود و حروف با توجه به فرم هر یک در این پنج دسته جای می‌گیرند. ردیف اول شامل افراشته‌ها یا کشیدگی‌های عمودی است؛ این دسته شامل حروفی می‌شود که سیر بالارونده نسبت به خط کرسی دارند و علاوه بر «ا» و «ل»، حروف دندانه‌دار و خرده‌حروف[1] را نیز در بر می‌گیرد.

ردیف دوم، کشیدگی‌های افقی یا چهارضلعی‌هاست که حروفی را شامل می‌شود که بر روی خط کرسی امتداد یافته و در خط کوفی دارای فرم‌های چهارضلعی هستند. سایر دسته‌های دیگر نیز با عنوان حروف دوار، حروف زیرین و حروف اریب نام‌گذاری شده‌اند که حرف واو در دو دستهٔ حروف دوار و زیرین قرار می‌گیرد. در این پژوهش نیز بر اساس جدول مذکور (جدول ۱)، حروف دسته‌بندی و ویژگی‌های آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۱: دسته‌بندی حروف (Volov, 1966)

ردیف	موقعیت حروف	حروف
۱	افراشته‌ها	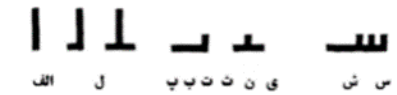
۲	کشیدگی‌های افقی یا چهارضلعی‌ها	
۳	مدور	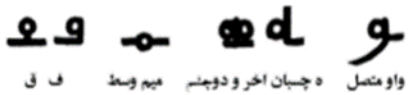
۴	زیرین	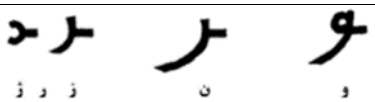
۵	مورب	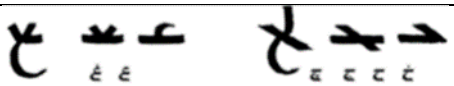

نسخه‌شناسی جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

جزوهٔ قرآنی با کد ۳۲۴۸ در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی موجود است که جای‌گیری اجزای متن در آن بر اساس نظم معمول سوره‌های قرآنی نیست؛ چرا که پس از سورهٔ فاتحه، سورهٔ انعام آغاز شده و در ادامه به سورهٔ فاطر پرداخته شده و مجدداً در پایان، آیاتی از سورهٔ بقره آورده شده است. دلیل این ترتیب خاص و خارج از عرف مشخص نیست، اما به نظر می‌رسد اجزای جزوه پراکنده بوده و هنگام مرمت، آنچه باقی مانده است به ترتیب فعلی مرتب شده است. البته این احتمال نیز وجود دارد که به‌طور تعمدی و برای موارد یا مراسمی خاص، این آیات با چنین ترتیبی به کاتب سفارش داده شده باشد و یا به منظور صرفه‌جویی در هزینهٔ کتابت نسخهٔ مذکور بوده باشد؛ چرا که سادگی و نبود ظرافت در تزئینات و تذهیب این اثر، مؤید این موضوع است.

نسخهٔ موجود توسط فردی نامعلوم به آستان قدس رضوی اهدا شده است. کاتب آن علی‌بن‌محمدبن‌وراق در سال

۲- منظور از خرده‌حروف، حروف دندانه‌دار (س، ش، ب، ت، ث و ی غیر از آخر) است.

۵۹۲ هجری قمری این اثر را کتابت کرده است[۱]. این جزوه دارای ۶۲ برگ در اندازهٔ خشتی با عرض ۱۶ و طول ۱۹ سانتی‌متر است. هر برگ شامل ۹ سطر بوده و اندازهٔ مسطر آن ۱۰ در ۱۱ سانتی‌متر است که بر روی کاغذهای سمرقندی به رنگ حنایی با مرکب مشکی کتابت شده است. این جزوه با خط کوفی و با دانگ قلم ۱/۵-۳/۴ میلی‌متر نگارش شده است. قابل ذکر است که در مشخصات این جزوه در کتابخانهٔ آستان قدس، درجهٔ خط آن «خوش» و ارزش اثر «نفیس» تشخیص داده شده است (Astan Quds Razavi Library, 2023).

تصویر ۱: برگی از جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی (Astan Quds Razavi Library, 2023)

شناخت ویژگی‌های جزوهٔ قرآنی شماره ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

برای شناخت ویژگی‌های حروف، با توجه به دسته‌بندی پنج‌گانهٔ جدول «ولوو»، خصوصیات هر دسته از حروف به‌صورت جداگانه تجزیه و بررسی شده است.

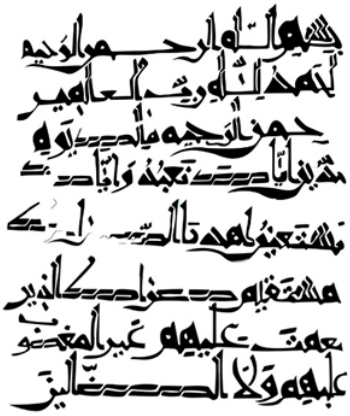

تصویر ۱: طرح خطی و کلی جزوه قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

۱- صفحهٔ پایانی قرآن شامل چنین متنی است: «فقرالله له ولوالدیه ولمن قرولمن نظرو لمن‌ا قال امین یا رب العالمین‌اا و هذا خط علی بن محمد بن الوراق کتبه‌ا شهر رمضان عظم الله... سنته اثنی و تسعین وخمسمائه‌ا العبد المذنب الخاطی الجافی الفقیر الی‌ا رحمه الله تعالی» (Sahragard, 2020, p. 373).

ویژگی افراشته‌ها در جزوهٔ قرآنی شماره ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

دستهٔ اول اصول به‌کاررفته در نگارش این قرآن، افراشته‌های «ا» و «ل»هایی است که مطابق با کتیبه‌های کوفی تزئینی، همچون کتیبهٔ ارسلان جاذب (تصویر ۳) و کتیبهٔ آجری ساده‌ای در مسجد جامع اصفهان (تصویر ۴) و ده‌ها کتیبهٔ دیگر است. این روش مبتنی بر ایجاد تقارن و اجرای «ا» و «ل»های مجاور با برعکس کردن «ا» است، به‌طوری‌که ترویس‌ها[1] همچون دو فرم قرینهٔ یکدیگر قرار می‌گیرند. این شیوهٔ اجرا بیشتر در صفحات افتتاحیه دیده شده و در متن اصلی چنین نیست (تصویر ۵). حتی می‌توان در امضای کاتب این ویژگی را به‌طور ویژه مشاهده کرد (تصویر ٦).

تصویر ۳: بخشی از کتیبه ارسلان جاذب در نمای شرقی (Zabolizadeh Ghazanfar Abadi., & Sheikhi, 2022)

تصویر ٤: بخشی از کتیبه کوفی مسجد جامع اصفهان (Halimi, 2011)

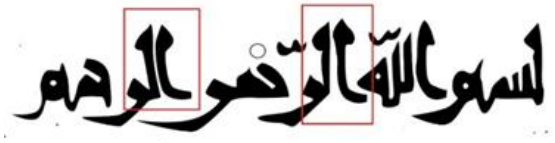

تصویر ٥: دسته اول افراشته‌ها و اجراها

تصویر ٦: امضا کاتب قرآن ۳۲٤۸ آستان قدس (Sahragard, 2020)

دستهٔ دوم افراشته‌ها «ا» و «ل»هایی است که در آن‌ها حرف «ل» در ابتدا قرار دارد؛ مانند کلمهٔ «وَلا الضالین». فرم کتابت بر اساس رسم نوشتاری در کوفی شرقی و حتی سایر اقلام سته، به‌صورت ضربدری می‌باشد (تصویر ۷).

تصویر ۷: دسته دوم افراشته‌ها در جزوه قرآنی ۳۲٤۸ آستان قدس رضوی

دیگری که در اجرای افراشته‌های «ا» در این قرآن به چشم می‌آید، اجرای «ا»های میانیِ برخی از کلمات است که بنا به ترکیب‌بندی و صلاحدید کاتب، دارای ارسالی با زائده‌ای کوچک شبیه ناخنک است که اصطلاحاً به آن «مِهمِیز»[2] می‌گویند و به زیر خط کرسی امتداد می‌یابد. این ویژگی علاوه بر صفحات افتتاحیه، در متن قرآن نیز قابل مشاهده است و می‌توان آن را جزء تزئینات به شمار آورد (تصویر ۸).

۱- اصطلاحی در بین خوش‌نویسان، که به فرم پیکانی بر سر افراشته‌ها گویند (Ghlichkhani. 2011).

۲- در لغت‌نامهٔ دهخدا کلمه‌ای با نام «مهموز» وجود دارد که آن را سیخک پای خروس معنی کرده‌اند و یا کلمه دیگری به نام «مَهمِیز» که آن را میخ آهنی بر پاشنه خواندند که فرم ظاهری هر دو این معانی بی‌شباهت به فرم «مهمز» در اصطلاحات خوش‌نویسی نیست (Dehkhoda, 1998, P.P. 21917- 21918).

تصویر ۸: ایجاد مهمیز در برخی از افراشته‌ها در جزوه قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

دستهٔ سوم افراشته‌ها خرده‌حروف و فرم «س» را شامل می‌شود؛ ساختار هندسی این حروف با سایر حروف نسبتاً یکسان و هماهنگ است و دارای فرم‌های متداول در سبک کوفی تزئینی شرقی است. گاه دندانه‌ها و اتصالات در میان کلمات با فرم مثلث متساوی‌الاضلاع کتابت شده که در سبک کوفی متداول بوده، همچون حرف «ی» در کلمهٔ «المستقیم» و «نستعین» که قابل مشاهده می‌باشد (تصویر ۹).

تصویر ۹: دسته سوم افراشته‌ها در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

ارتفاع دندانه در حرف «ب» در «بسم‌الله» مانند افراشته‌های «ا» و «ل»، کشیدگی دارد. همچنین فرم دندانه‌های «س» ریتمیک و دارای حالت کاهشی است. شایان‌ذکر است که از دیگر ویژگی‌های بارز این قرآن، وجود سه نقطه در زیر خط کرسیِ حرف سین است (تصویر ۱۰) که «مطابق با رسم‌الخط سدهٔ چهارم و اوایل سدهٔ پنجم هجری می‌باشد (Sahragard, 2020).

تصویر ۱۰: دسته سوم افراشته‌ها در خرده‌حرف‌ها در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

ویژگی کشیدگی‌های افقی جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ شماره آستان قدس

دستهٔ اول در گروه کشیدگی‌های افقی، تمامی حروف به شکل رایج در خط کوفی کتابت شده و دارای تزئینات خاصی نیستند. در کل، نوشتار نشان می‌دهد که کاتب سعی داشته نظام نوشتاری منسجم و یکسانی را حفظ کند که در این گروه می‌توان به حروف «ط» و «ض» اشاره کرد (تصویر ۱۱).

تصویر ۱۱: دسته اول از کشیدگی‌های افقی در جزوه قرآنی شماره ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

آنچه که باید در دستهٔ دوم این گروه به آن پرداخت، شکل قرینه‌ای حرف «د» است که کاتب با اضافه‌کردن ناخنک یا مهمیز به هر دو طرف این حرف، دست به خلاقیت در این زمینه زده که با نظام نوشتاری کل قرآن نیز همسو می‌باشد. این روش، یعنی ایجاد تقارن در تزئینات مجاور، یکی از اصول پایه‌ای در کتیبه‌های کوفی است (تصویر ۱۲).

تصویر ۱۲: تزئینات و فرم حرف «د» در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

ویژگی‌های حروف دوار در جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

این دسته از حروف علاوه بر دارا بودن حرکت‌های مدور، دارای سطح نیز هستند. این خصوصیات را در سرِ حروف «م وسط»، «ه» و «ق» می‌توان مشاهده کرد. کلیهٔ حروف این گروه در قسمت بالای فرم مدور خود دارای تیزی یا زائده‌ای همسو با نظام نوشتاری هستند. اگرچه این حرکت جزء شیوه‌های کتابت افراشته‌ها است، اما در سایر حروف به‌صورت خلاقانه به‌عنوان بخشی از تزئینات به‌کار رفته است (تصویر ۱۳).

تصویر ۱۳: فرم حروف «م» و «ق» در میانه کلمه در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

برخی از «م»های میانیِ کلمات دارای فرم مثلثی و دندانه‌های خرده‌حرف‌ها هستند، با این تفاوت که حرف «م» دارای روزنه است. فرم حرف «ق» نیز دارای روزنه و شکلی مربعی است که بر روی یکی از زاویه‌های خود قرار گرفته و به حرف مجاور متصل شده است (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۴: فرم برخی از حروف دوار در جزوه قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

ویژگی‌های حروف زیرین در جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

در دستهٔ حروف زیرین، ارسال تا حدی انجام گرفته است. حرف «م» پایانی، «ر»، «ن» و «و» شبیه به یکدیگر کتابت شده‌اند، با این تفاوت که ارسال زیر خط کرسی و کشیدگیِ موازی با خط کرسی در حرف «ن» از سایر حروف این دسته بیشتر است (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵: فرم حروف زیرین در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

ویژگی‌های حروف اریب در جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

در گروه حروف اریب، حروف «ح» و «ع» در کلمات «الحمد» و «علیهم» قابل مشاهده است. حرف «ع» مانند شیوهٔ متداول در کوفی کتابت شده است و جنبهٔ تزئینی ندارد؛ اما حرف «ح» دارای مهمیز بوده و همسو با سایر تزئینات این قرآن است (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۶: فرم حروف اریب درجزوه ۳۲٤۸ آستان قدس رضوی

ویژگی‌های اتصالات در جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

آنچه از اتصالات حروف در جزوهٔ ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی می‌توان دریافت، پیروی از شیوهٔ متداول اتصالات در کوفی شرقی می‌باشد؛ اتصالاتی تخت و مستقیم که حداقل با چهار دانگ قلم کتابت شده و کاتب سعی در طولانی شدن آن بر خط کرسی نداشته است (تصویر ۱۷). همچنین

تصویر ۱۷: اتصالات مستقیم جزوه قرآنی ۳۲٤۸ آستان قدس رضوی

اتصالات «V شکل» که گاهی به شکل «U» نیز درآمده‌اند. این اتصالات با خطوطی نه‌چندان نازک و با درجهٔ باز و بسته بودن دهانه، به حرف قبل و بعد متصل می‌شده‌اند. با بررسی اجمالی درمی‌یابیم که درصد اتصالات «V شکل» با دهانهٔ جمع بیشتر است که این امر، ایجاد فشردگی و انسجام خاصی به اثر بخشیده است (تصویر ۱۸).

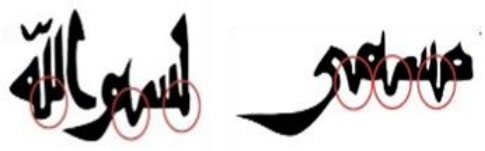

تصویر ۱۸: اتصالات V شکل جزوه قرآنی ۳۲٤۸ آستان قدس رضوی

ویژگی‌های تزئینات در جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

تزئینات متصل به حروف

آنچه در رابطه با تزئینات متصل افزوده به خط قرآن مذکور باید بیان شود، ابتدا اجراها و اصول به‌کاررفته در نگارش افراشته‌های «ا» و «ل» است که مطابق با اصول اجرایی

تصویر ۱۹: حروف «ا»و «ل» قرینه در جزوه قرآنی ۲۳٤۸ آستان قدس رضوی

کتیبه‌ها بوده و ترویس‌ها همچون دو فرم قرینه، روبروی یکدیگر قرار می‌گیرند (تصویر ۱۹). دوم، اجرای مهمیز در برخی از حروف مانند «ا»های میانی، «د» و «ح» است (تصویر ۲۰).

تصویر ۲۰: اجرای تزئینات در حروف «د» و «ح» در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

سوم، اجرای نقاط حروف است که به‌صورت بیضی‌های کشیده و همسو با نوشتار انجام شده است که می‌توان آن را جزء تزئینات نوشتاری به‌حساب آورد (تصویر ۲۱).

تصویر ۲۱: اجرای فرم خاص نقاط در جزوه ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

تزئینات منفصل از حروف

به لحاظ تذهیب، این اثر دارای ۴ کتیبه و ۳۰ نشان است که با رنگ‌های سبز، زرنگاری و شنگرف آراسته شده و در مناطق مرکزی چندان رواج نداشته است و به‌نظر می‌رسد در ماوراءالنهر تهیه شده باشد؛ زیرا این شیوهٔ استفاده از دو رنگ برای زمینهٔ نقوش به تذهیب قرآن‌های قراخانیان بازمی‌گردد. به‌کارگیری گل‌هایی با اشکال نامفهوم در تزئینات سرسوره و ابرک از خصوصیات این نسخه می‌باشد. نشان آیات شامل گل‌های پنج‌پر و برگ‌های درشت و برجسته است که به‌طور ناشیانه و با دقت کم توسط سرنج رنگ‌آمیزی شده است. همین بی‌دقتی و آشفتگی را در نشان پنج آیه با شکلی سرو مانند در حاشیه می‌توان مشاهده کرد (تصویر ۲۲) (Sahragard, 2020).

تصویر ۲۲: برگی از جزوه ۳۲۴۸ همراه با تزئینات سرسوره آستان قدس رضوی (Astan Quds Razavi Library, 2023)

ترکیب کلی در جزوهٔ قرآنی ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی

آنچه به لحاظ بصری در جزوهٔ ۳۲۴۸ شاهد آن هستیم، کتابتی یک‌دست با ضخامت‌های نزدیک به هم می‌باشد. قلم این اثر در مقایسه با سایر آثار در این زمینه، عناصر تزئینی زیادی ندارد و اصول به‌کاررفته در کتابت آن مطابق با اصول کتیبه‌های تزئینی است؛ مانند ایجاد تقارن در «ا» و «ل»هایی که گویای این امر است. خوش‌نویس در اکثر موارد سعی کرده از تمام پتانسیل‌های قوت و ضعف قلم استفاده کند. افراشته‌ها در این اثر چندان بلند نیستند، به همین دلیل فاصلهٔ بین سطرها زیاد نبوده است. «ه» متقارنِ توپر افراشته‌ها، ضخامت بیشتر در نسبت به ساقهٔ افراشته و همچنین ارتفاع کم در افراشته‌ها نسبت به سایر حروف، موجب شده که «ه»ی افراشته‌ها نسبت به ساقهٔ آن‌ها بزرگ‌تر از حد معمول به نظر برسد. ویژگی‌های دیگر نظیر کوتاهی افراشته‌ها نسبت به سایر حروف و شیوهٔ اجرا در فرم و اندازهٔ آن‌ها، اتصالات مستقیم کوتاه روی خط کرسی و اتصالات Vشکل با دهانه‌ای کم و عمقی زیاد است. همچنین کشیدگی‌های کوتاه روی خط کرسی در دستهٔ حروف کشیدگی‌های افقی از دیگر ویژگی‌های ترکیب این قرآن است. ناگفته نماند، ارسال با شیب کم در حروفی نظیر «ن» که سعی در موازی شدن با خط افق دارد، همچنین وجود مهمیزها در فرم کتابت اکثر حروف و قرار نگرفتن «بسم‌الله» در یک سطر جداگانه، همگی باعث شده‌اند که کل اثر دارای فشردگی و قالبی مربعی شود.

نکتهٔ قابل توجه در کتابت سورهٔ حمد و ترکیب کلی این اثر، قرار گرفتن تعمدی کلمات دارای «ا» و«ل» و حرف «ب» در «بسم‌الله» در ابتدای سطر است. کاتب سعی داشته با کشیدن برخی از حروف مانند «ن» در «اهدنا» و همچنین کشیدن حرف «ت» و «غ» در سطر پنجم سورهٔ حمد به این مهم دست یابد. نکتهٔ جالب توجه، عدم استفاده از اتصالات مستقیم در این راستا است؛ وجود اتصالات Vشکل به فشردگی و انسجام اثر کمک کرده است. فرم نقاط حروف که حالتی بیضی‌شکل دارد و وجود حروفی همچون «س» که در این قرآن با سه نقطه در زیر حرف کتابت شده است، از دیگر ویژگی‌هاست.

اگرچه برخی موارد، مانند نقاط حروف، شاید در نگاه اول کم‌اهمیت به نظر برسند، اما در این قرآن، وجود نقاط خاصهٔ حرف سین با سه نقطه در زیر فرم اصلی آن، در کنار مهمیزها

و اتصالات V‌شکل، در ایجاد تعادل بصری و ترکیب‌بندی در قالب فرم مربع، همانند کوفی‌های اولیه، بی‌تأثیر نبوده است.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از تحلیل جزوهٔ قرآنی شمارهٔ ۳۲۴۸ آستان قدس رضوی نشان می‌دهد که این اثر، در عین سادگی، از دقت، ظرافت و نوآوری بالایی در طراحی و ترکیب حروف برخوردار است. کاتب با رعایت تناسبات، تقارن، به‌کارگیری مهمیزها و اتصالات خاص توانسته است اثری با ساختاری نو و منسجم پدید آورد که ضمن حفظ خوانایی، جلوه‌ای تزئینی و هنری به نوشتار بخشیده است. ویژگی‌هایی مانند کوتاهی افراشته‌ها، مهمیزهای ظریف، اتصالات فشرده و حتی فرم بیضی نقاط حروف، موجب شکل‌گیری ترکیب کلی مربعی‌شکل و همسو با ترکیب‌بندی مربعی اثر شده است که توسط نظام نوشتاری منحصربه‌فرد این قرآن به دست کاتب ایجاد شده است. تزئینات ساده با رنگ‌های خاص و به‌کارگیری گل‌هایی با اشکال نه‌چندان منظم و دقیق در تزئینات سرسوره و ابرک از خصوصیاتی است که وجه تمایز این اثر از سایر آثار کوفی تزئینی را نشان می‌دهد. شایان ذکر است که نوع تزئینات بر تأثیر اقلیمی و فرهنگی منطقهٔ ماوراءالنهر دلالت دارد. از منظر تاریخی و تطبیقی می‌توان نتیجه گرفت که این قرآن نشان‌دهندهٔ مرحله‌ای از تکامل خط کوفی تزئینی است که در آن از سادگی کوفی اولیه فاصله گرفته و به سوی تجرید، تقارن‌سازی و نظم حرکت کرده است و در عین حال، ابداعی ساده اما خلاقانه متناسب با شرایط زمانه توسط خوش‌نویس رقم خورده است. بنابراین، این قرآن را می‌توان نمونه‌ای ارزشمند از هنر خوش‌نویسی اسلامی دانست که قابلیت الگوبرداری و کسب ایده‌های جدید برای پژوهشگران و هنرمندان را داراست.

References

Asgari, Z., & Chareie, A. (2021). Comparative study of the structure and decorations of the Kufic script inscription of Jame Mosque and Heydarieh Mosque in Qazvin. *Negareh Journal*, *16*(63), 23–44. (in Persian with English abstract). https://doi.org/10.22070/negareh.2021.4211.2135

Astan Quds Razavi Library, Museums and Documents Center. (n.d.). Qur'anic manuscript no. 3248. Retrieved May 3, 2023, from https://www.library.razavi.ir

Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda dictionary* (Vol. 14). Tehran: University of Tehran Press.

Fazaeli, H. (2022). *Atlas of calligraphy*. Tehran: Soroush Publications.

Halimi, H. (2011). *Calligraphy aesthetics in the Grand Mosque of Isfahan*. Tehran: Ghadyani Publications.

Pakbaz, R. (2002). *Encyclopedia of art*. Tehran: Contemporary Culture Publications.

Sahragard, M. (2020). *Satr-e mastur: History and stylistics of Eastern Kufic*. Tehran: Institute for Compilation, Translation and Publication of Artistic Works (MATN), in collaboration with Imam Reza International Cultural and Artistic Foundation.

Volov, L. (1966). Plaited Kufic on Samanid epigraphic pottery. *Ars Orientalis*, *6*, 107–133.

Zabolizadeh Ghazanfar Abadi, V., & Sheikhi, A. R. (2022). Decoration and visual structure of Kufic script in the wall painting inscription of the tomb of Arsalan Jazeb. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, *27*(1), 71–82. (in Persian with English abstract). https://doi.org/10.22059/jfava.2021.312288.666588

Zain al-Din al-Masraf, N. (2014). *Encyclopedia of Islamic calligraphy* (H. Farahmand Boroujeni, Trans.). Isfahan: Goldasteh Publications.

Khazaei Musk, S., Kazempour, M., & Sahragerd, M. (2023). Letter form in the stone inscriptions of "Bani Hasanwiyyah" (330-405 AH). *Peikareh Jornal*, 11(30), 76-96. (in

persian with English abstract). DOI:10.22055/pyk.2023.18142

Makinejad, M. (2018). The structure and characteristics of decorative Kufic inscriptions (with flowers, knots) in the Seljuk and Ilkhanid periods. *Negareh Journal*, 46, 16-27. (in persian with English abstract). DOI:10.22070/negareh.2018.774

Ghlichkhani, H. (2011). *Dictionary of Calligraphy Vocabulary and Terms*. Tehran: Rozaneh published.

Sahragard, M. (2020). *The Hidden Line; History and Stylistics of Eastern Kufic*. Tehran: Art Academy of the Islamic Republic of Iran. Institute of Compilation, Translation and Publication of Artistic Works (text).

Taghavi Nejad, B. (2018). Introducing and examining the decorative features of the stucco altar of the Saveh Mosque in the Four Seasons Museum of Arak. *Negarineh Magazine (Islamic Art)*, (6), 4-14. (in persian with English abstract). DOI:10.22077/nia.2019.2045.1167

Tondaro, M., & Khazai, M. (2022). Submit an article Judges Contact us Login English A comparative study of the design and decorative structure of Kufic inscriptions from the Buyid period (a wooden door in the National Museum of Iran and wooden panels of the shrine of Imam Ali (AS) in the Arab Museum in Cairo). *Journal of Iranian Handicrafts Studies*, 4(2), 5-18. (in persian with English abstract). DOI:10.22052/hsi.2022.111896